

ВИОЛЕТА МИТРОВИЋ

ЕСЕЈИ О СРПСКИМ И НЕМАЧКИМ ПИСЦИМА АНИЦЕ САВИЋ РЕБАЦ

САЖЕТАК: Имајући у виду корпус есејистичких белешки Анице Савић Ребац о српским и немачким писцима, рад настоји да осветли начин на који се појам хеленства обликује у ауторкиним есејистичким промишљањима – било да се он разумева као хеленска компонентна дисперзивно, хотимично или нехотично, баштињена у разноврсним књижевним делима, било да се изједначава са Хеладом као надвременским идеалом, чиме се упућује на њену симболичку вредност. Приликом интерпретативног сагледавања есеја чију окосницу чине теме из српске и немачке књижевности пажња се подједнако поклања установљавању кључних својстава есеја Анице Савић Ребац, њених блиставих аналитичких способности, версатилности у погледу упоредног проучавања књижевних токова и остварења, као и њене мериторности у области историје идеја.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: есеј, српска књижевност, немачка књижевност, хеленство.

Најпогоднији начин да се уплови у есејистички свет Анице Савић Ребац сплетен је са настојањем да се, уместо уобичајеног истицања несумњиве јединствености њене појаве у српској култури и подједнако неупитног значаја њеног књижевног деловања, иницијални редови рада препусте гласу саме ауторке, да се тумачење њених рефлексија поводом различитих српских и страних, пре свега немачких литерарних стваралаца започне управо оним речима којима Аница Савић Ребац отвара свој програмски есеј „Хеленски видици“: „Није ни касно, а још мање непотребно почи-

њати данас изграђивање старохеленског утицаја у нашем народу.”¹ Тешко да би се на језгровитији начин могла формулисати кључна ауторкина настојања у изучавању књижевности и круцијално упориште сваке њене мисли о литерарној делатности. Аница Савић Ребац, ма о коме писала, увек је на уму имала мисао аутопоетичког предзнака, идеју-салетиљу о духовној делатности старе Хеладе и потенцијалним реперкусијима старохеленства у делима потоњих, на најразличитије начине њој блиских писаца.²

Књижевница је трагала, понекад интуитивно осећала, али најчешће проналазила и аргументовано образлагала присуство хеленске компоненте у српском књижевном наслеђу, обухватајући притом изузетно широк временски распон: од народних легенди и песме „Цар Дуклијан и Крститељ Јован”, преко стваралаштва Милице Стојадиновић Српкиње, Јована Јовановића Змаја, Петра Петровића Његоша и Лазе Костића, па све до Јована Дучића и Милутина Бојића. Немогуће је не приметити импресивну проницљивост, иновативност и преданост са којом Аница Савић Ребац пише о аутору *Луче микрокозма*; ови есеји, по својој снази и степену оригиналности, још једино могу да се мере са редовима које је ауторка исписала о немачком романописцу Томасу Ману. Иако повлашћено место у корпусу есејистичких текстова о немачким књижевним ствараоцима припада писцу *Чаробно̄ бре̄га*, Аница Савић Ребац подједнако пажњу поклања хеленским цртама присутним у делима Гетеа, Хајнриха фон Клајста и Штефана Георгеа. Овакав летимичан поглед на каталог писаца о којима је ауторка есејистички промишљала изузетно је релевантан јер се тек њиме активира у први мах тешко уочљива варљивост назива првог издања књиге есеја Анице Савић Ребац³, насловљеног по њеном већ поменутом програмском тексту „Хеленски видици.” Лако се може претпоставити, наиме, да би читалац који не поседује откривалачки нагон, па тиме ни жељу да се сусретне са мислима смештеним између корица *Хеленских видика*, помислио да

¹ Аница Савић Ребац, *Хеленски видици*, избор и предговор Предраг Вукадиновић, Српска књижевна задруга, Београд 1966, 3.

² О чињеници да писци есеја, и када промишљају о другим ауторима, заправо разматрају „естетска питања из аутопоетичког угла” и о аутореклексивности као особини есејистике видети: Горана Раичевић, *Есеји Милоша Црњанско̄г*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад 2005.

³ Овде мислимо на *Хеленске видике* Анице Савић Ребац, у избору Предрага Вукадиновића, које је 1966. године издала Српска књижевна задруга и према којима су дати сви цитати у овом раду (њени есеји штампани су и у: *Сјудије и огледи, I–II*, прир. Даринка Зличић, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад 1988; *Хеленски видици*, прир. Радослав Ераковић, Мали Немо, Панчево 2004; *Дух хеленсџива*, прир. Мило Ломпар и Ирина Деретић, Службени гласник, Београд 2015).

би ова књига сасвим извесно упућивала на песничку, филозофску или драмску делатност хеленског раздобља. Становиште које заузима Аница Савић Ребац, међутим, потпуно је другачије: она у есејима не бележи контемплативне токове искључиво о хеленској књижевној продукцији нити Хеладу посматра као засебан и изолован период литерарне и филозофске делатности који, након свог званичног утрнућа, престаје да делује на потоње епохе. Напротив, стара Хелада у ауторкиној есејистици уобличена је као животворно, витално раздобље које, посредством многобројних идеја и мотива, и даље траје у делима појединих стваралаца.⁴ Сходно томе, Аница Савић Ребац у есеју „Штефан Георге” пише: „Нису се сва доба прошлости иживела и преживела. Многошта је у њима била чезња која се остварила тек после неколико столећа, у изабраним појединцима.”⁵

У сагледавању есејистичких токова текстова Анице Савић Ребац о српским писцима иницијална пажња усмерава се ка есеју „О народној песми ’Цар Дуклијан и Крститељ Јован’”, у којем ауторка пружа много више од изношења релевантних података о богумилској јереси и њеном значају за ондашње становништво, препуштено строгој црквеној догматици. Овим есејем Аница Савић Ребац региструје изузетно значајне културолошке и литерарне чињенице које су или промицале оку истраживача, или биле порицане и маргинализоване (попут везе нашег народа са позноантичким концепцијама, пре свега манихејством), или су, напослетку, помињане и сагледавене, али је изостајао озбиљнији осврт на мотивски, а нарочито идејни аспект (овде се првенствено мисли на дотадашња тумачења песме „Цар Дуклијан и Крститељ Јован”). Фундаменти овог есеја почивају на ауторкином чврстом уверењу да су поједине религијске и филозофске идеје, које су махом резултовале у богумилској јереси, своје плодно тле нашле у нашој

⁴ Аница Савић Ребац у есеју „Гетеов хеленизам” указује на двоструки значај старе Хеладе, који се најпре огледа у непосредном, било свесном било несвесном, утицају на ствараоце. Тако се запажа да у текстовима који сведоче о хеленским цртама и траговима неоманихејског дуализма и богумилске јереси у *Лучи микрокозма* ауторка највећим делом заступа тезу о Његошу као писцу који је несвесно имплементирао хеленске елементе и црте већ поменутих древних филозофских и теолошких учења. За разлику од њега Лаза Костић је у своја дела свесно уносио хеленску компоненту. О овом несвесном утицају Хеладе на Његоша и њеном директном деловању на Лазу Костића биће речи мало даље у тексту. Поред тога, значај античке Грчке Аница Савић Ребац види и у њеној симболичкој вредности, у чињеници да је „она у потпуности изразила и оличила многе духовне правце који би без ње или остали неизражени, или бар не би у тој мери дошли до вести модерном човеку, и постали судбоносни покретачи целокупног духовног живота европског – и не само европског” (А. Савић Ребац, нав. дело, 187).

⁵ А. Савић Ребац, нав. дело, 220.

усменој књижевности, односно у одређеном броју легенди које чине тзв. дуалистички циклус, и народној песми „Цар Дуклијан и Крститељ Јован”. Поред еклатантног познавања најразличитијих типова дуализама (етичко-динамички дуализам иранског типа, теоријско-филозофски дуализам духа и материје проистекао из хеленске филозофије, политеистичко-митски и гностички дуализам), Аница Савић Ребац је у сегментима који апострофирају рефлексije о дуалистичким легендама демонстрирала и своју полемичку способност и проницљивост у тумачењу судова других истраживача, пре свега Драгоманова. Када пише о дуалистичким легендама, ауторка уочава њихов најраспрострањенији тип који тематизује постанак земље из муља или зрна песка са морског дна. Подједнако запажа и постојање две варијанте овог типа, при чему обе задржавају мотив рођења: прва, која подразумева отимање светлосних симбола, и друга, у којој се указује појава Исуса Христа. У том смислу њена основна замерка бугарском истраживачу, који се бавио истим питањем, односи се на његово одвећ уско посматрање легенди дуалистичког циклуса у оквиру којег је уочавао само онај најраспрострањенији тип легенде, али не и његове варијанте. Запажања Анице Савић Ребац о народној песми „Цар Дуклијан и Крститељ Јован” пак поседују изразит књижевноисторијски значај јер, пре него што се упусти у доказивање неоманихејског порекла мотива и идеја из народне песме, ауторка пружа преглед истраживача ове усмене творевине (од Иларiona Руварца до Симе Матавуља) и њихових ставова о богумилском карактеру песничке творевине. Детаљна анализа најразличитијих мотива у песми, попут мотива рођења и отимања светлости или разнородних сунчаних симбола, само потврђује чињеницу да је Аница Савић Ребац више од естетичара или историчара књижевности била заправо историчар идеја и мотива.⁶ Премда есеј не наглашава уметничке вредности песме у мери у којој би то можда било очекивано, компетентност Анице Савић Ребац поводом теме о којој пише, као и иновативност њеног приступа, чине да се овај есеј преципира као блистав прилог традицији проучавања народне књижевности.

⁶ Видети: Предраг Вукадиновић, „Предговор”, у: А. Савић Ребац, нав. дело, XVI. О ауторкином афинитету према историји мотива сведочи уосталом и сам почетак есеја „О народној песми ”Цар Дуклијан и Крститељ Јован””. Указујући на чврсту везу мотива и садржинске стране дела, Аница Савић Ребац као праве примере таквог приступа издваја писце колекција Варбургове библиотеке, чиме јасно сугерише своју упућеност у ову област. Да је пратила истраживања из домена историје мотива потврђује и помен Е. Панофског и његових *Studies in Iconology*, у којима писац, како сама ауторка бележи, развија „методске проблеме проучавања мотива као пратилаца социјалних и филозофских идеја и емоционалног става уметника” (А. Савић Ребац, нав. дело, 68).

Писањем о богумилском утицају на усмено стваралаштво ауторка није исцрпила жељу за проналажењем синапси између наше литературе и богумилства. Јер, ако се у тоталитету посматрају њене есејистичке белешке о српским писцима, примећује се да је текст „О народној песни ’Цар Дуклијан и Јован Крститељ’” заснован на истој интенцији на којој почива ауторкино тумачење другог литерарног остварења, Његошове *Луче микроkozма*. Есеји о овом књижевном ствараоцу, баш као и текст о народној песничкој творевини, у већој или мањој мери подразумевају детектовање трагова богумилске јереси у српском књижевном стваралаштву; отуда се текст Анице Савић Ребац посвећен дуалистичким легендама и песни „Цар Дуклијан и Крститељ Јован” представља својврсно пролегомену капиталној есејистичкој тријади о Његошу.

Баш као што се текст Анице Савић Ребац о творевинама народне књижевности перципира као увертира у есеје о Његошу, тако се и сама народна поезија, оплемењена снагом Његошове уметничке имагинације, налази у основи његовог стварања. Пажљивим читањем могуће је приметити изванредност још једне ауторкине паралеле: преплитање два различита елемента – нежне осећајности и херојске силовитости – у народној поезији асоцира напоредно постојање подједнако дивергентних тенденција у Његошевој књижевности: његовог родољубља, с једне стране, које налаже хладну прибраност и спремност за одсудне тренутке иманентне императиву ослобођења народа и његовог гравитирања ка мистицизму, који неуморно подстиче сањалачки живот песника. У складу са својим схватањем о континуираном, непосредном или симболичком утицају хеленства, Аница Савић Ребац управо у Његошовом патриотизму и мистичности препознаје далеке одјеке Пиндара, али и наслаге античког слободарског идеала. За разлику од уобичајеног глорификовања монументалности патриотских осећања, ауторка више истиче ону другу, не тако фреквентно помињану страну истог платна на којој је импрегнирана реч *мистичне визије*, уколико говоримо о Његошу, односно одредница *лейоџа* ако мислимо на Дучића.

У есеју „Његош и богумилство” Аница Савић Ребац од својих уводних до финалних редова инсистира на мисли о писцу *Луче микроkozма* као корифеју спајања и имагинативног оживљавања различитих митских образаца и филозофских и религиозних поставки.⁷ Област у којој се најтранспарентније реализује синтеза

⁷ Највећу херменеутичку и уопште списатељску пажњу ауторка је посвећивала управо оним писцима који су инклинирали ка еквилибријуму супротности, том античком идеалу склада и равнотеже, настављајући тиме трајање старохеленског космоса. Таквим ствараоцима припадају управо Његош, али и

разноликих утицаја у Његошевој *Лучи микрокозма* тиче се светлосне филозофије. Импазантна је ерудиција коју и овог пута ауторка испољава у стварању спона између Његошевог концепта светлосних сила и хеленске филозофије, у првом реду неоплатонизма, балканског манихејства и Кабале. Она запажа да је у основу *Луче микрокозма* положена монистичка концепција античког и средњовековног неоплатонизма, заснована на тези о непостојању силе која је опозитна светлости. Међутим, Његош је у својој светлосној филозофији у много већој мери изградио црте које су ближе манихејском дуализму (зло као самосталан и савечан принцип, продирање мрачних сила у небеску област, спаљивање земље у судњи дан итд.). Мисао да *Луча микрокозма* „у извесном смислу казује више о суштини богумилства него сами оскудно директни споменици”⁸ додатно амплифицира вредност не само Његошевог књижевног остварења него и њиме инспирисана есејистичка промишљања Анице Савић Ребац.

Веза између Његошеве *Луче микрокозма* и Кабале, која је у претходном есеју наговештена, у тексту „Његош, Кабала и Филон” заузима централно место. Ауторка најпре, темељно и поуздано, износи историју светлосне филозофије, коју прати од соларних митова па све до младог Хегела, да би затим експлицитно указала на кабалистичке елементе у Његошевом делу, попут мотива космичке катастрофе и концентрисања мрачних сила у црном сунцу. Аница Савић Ребац, међутим, успева да открије читав регистар мотива (круна као еманација божанства, ланац као божије слово разапето кроз космос, идентификација Бога и простора итд.) који су ближи једном другом извору – јеврејско-хеленском филозофу Филону. Ауторкина ингениозна запажања у процесу утврђивања трагова различитих утицаја на *Лучу микрокозма* не представљају једину врлину овог и осталих есеја посвећених Његошу. Док износи своје увиде о богумилским и кабалистичким траговима у *Лучи микрокозма*, Аница Савић Ребац предузима и низ компаративних сагледавања Његошеве творевине и појединих литерарних остварења Виктора Игоа, Бајрона и Милтона, остављајући тако драгоцене и подстицајне путоказе потоњим генерацијама истраживача. Сматрати као недостатак чињеницу да њени есеји не обухва-

Лаза Костић, док од немачких аутора у овом контексту Аница Савић Ребац посебно истиче Гетеа и Штефана Георга. Поред тога, ауторка је располагала свешћу о смелости тумачења Његошевог дела у дослуху са богумилством и Кабалом; упркос одсуству материјалних доказа о оваквој врсти споне, сматрала је да не би требало укидати могућност испитивања идејно-структурне стране *Луче микрокозма*. Видети: Љиљана Вулетић, *Животи Анице Савић Ребац*, издање аутора, Београд 2002, 78.

⁸ А. Савић Ребац, нав. дело, 130.

тају стваралаштво неког писца *in toto* било би неутемељено, јер такав захват нити је могућ, нити претендује да искаже основну интенцију ауторке.⁹ Доносећи иновативан приступ теми и наговештавајући потенцијалне литерарне паралеле, есеји Анице Савић Ребац најбољи су доказ да је неретко од грандиозних синтеза и свеобухватних одговора на одређену тему важнији сам чин постављања прегнантних питања поводом сеновитих, нетакнутих аспеката једног књижевног дела.¹⁰

Баш као и Његошево стваралаштво, и песнички лик Лазе Костића фигурира као подједнако важна тема ауторкине есејистичке делатности. Уколико се имају на уму њене рефлексије о писцу *Луче микрокозма* током читања есеја „О једној песми Лазе Костића”, онда се лако запажају линије конвергентности и дивергентности које Аница Савић Ребац повлачи између писаца српског романтизма. Већ истицани антички идеал равнотеже додирно је место Његоша и Костића јер, попут склада различитих филозофских и теолошких концепција у *Лучи микрокозма*, и Костићева теорија укрштаја, тако подстицајна за Станислава Винавера, гравитира ка усклађивању антиномичних сила у уметничком делу. Ипак, за разлику од стваралаштва цетињског владике и песника у којем се хеленски утицај манифестовао махом кроз интуитивне подударности, у

⁹ Тврђња да такав захват није могућ своје упориште налази у теоријским схватањима есеја као жанра. Полемишући са четвртим картезијанским правилом које упућује на свеобухватност и исцрпност, Теодор Адорно у тексту „Есеј о есеју” указује на чињеницу да се природа есеја опире оваквом узусу, јер „сваки предмет, а поготово духовни, укључује бесконачно много аспеката о чијем избору не одлучује ништа друго до интенција онога тко их спознаје... Он [есеј, прим. В. М.] мисли у одломцима, као што је и реалност разломљена, а своје јединство налази кроз уломке” (Теодор Адорно, *Филозофско-социолошки есеји о књижевности*, прев. Надежда Чачиновић Пуховски, Школска књига, Загреб 1985, 29). Заступајући тезу о есеју као фрагменту спознаје, Миливој Солар у свом тексту „Есеј о есеју” јасно указује да су концизност и сажетост есеја његове значајне особине, које га чине блиским жанру новеле (Видети: Миливој Солар, *Есеји о фразменћима*, Просвета, Београд 1985, 11–30, 185–192). Сретен Марић у тексту „Пропланци есеја”, смерајући да понуди свој одговор на питање шта је есеј, открива да се налази пред тешким и обимним задатком, док је сам есеј „увек само фрагмент, дакле неспособан да одговори на то тотално питање” (Сретен Марић, *Пропланци есеја*, Нолит, Београд 1979, 11).

¹⁰ Овакву мисао оснажује и став Сретена Марића у већ поменутом есеју: „Могло би се можда рећи да је есејиста (онај континентални, заражен филозофијом) на истој страни са мистиком и филозофијом: он је у области идеја. Али за разлику од мистика и филозофа, који знају бар неке одговоре, есејиста углавном зна само питања” (С. Марић, нав. дело, 17). Ова Марићева мисао, премда није писана поводом есеја Анице Савић Ребац, умногоме погађа суштину њене есејистичке делатности: она је била изванредан историчар идеја, наклоњен филозофији и мистици, али и склон промишљању и анализирању литерарних дела само у појединим аспектима, који су често обележени успутним али далекосежним знацима компаративних књижевних потенцијала, чиме ауторка отвара простор за даља истраживачка прегалаштва.

литерарном деловању Лазе Костића хеленска компонента унета је свесно те читав есеј прераста у ауторкину апологију оваквог типа хеленског утицаја.¹¹ Уједно есеј функционише и као значајан прилог проучавању деловања филозофске Хеладе на Костићево стварање, нарочито на његову песму „Певачка химна Јована Дамаскина”, у којој су рефлекси Хераклитове филозофије, према мишљењу Анице Савић Ребац, изражени више него игде. Костићево песничко стварање тако је инкорпорирало и ревитализовало оно старохеленско преплитање филозофије, поезије и мистике, што је у потпуности хипостазирано у песми „Santa Maria Della Salute”.

Исцрпнија запажања о Костићевом крунском остварењу Аница Савић Ребац износи тек поводом песничке творевине другог романтичарског писца, Јована Јовановића Змаја. Иако највећи делом упућује на различитост ова два песника, о којој, уосталом, сведочи о Костићева *Књига о Змају*, Аница Савић Ребац у есеју „Лаза Костић као тумач поезије Змајеве” подједнако указује и на њихову песничку блискост, на чињеницу да је Костић највише хвалио оне Змајеве песме које су по свом опевању вечних тема и тежњи ка спајању овоземаљског и оноземаљског одговарале Костићевом песничком сензибилитету. Тако ауторка у Змајевој *Бисенији* запажа зачетак истог оног осећања које ће Костић етернирати у песми „Santa Maria Della Salute”, осећања непрежаљене љубави досегнуте тек спајањем светова, земаљског и вечног.

Много више о писцу *Ђулића* Аница Савић Ребац сведочи у есеју „Фрагменти о Змају”, у којем долази до изражаја задивљујућа ауторкина способност да на само неколико страница текста представи релевантна чворишта Змајевог стварања и есенцијалност његове поезије. Привидна једноставност, певање из срца, лични бол, етичка ведрина, родољубље и животодавна снага прошлости кључне су одреднице које Аница Савић Ребац приписује Змајевом стваралаштву. Њена изразита даровитост у погледу компаративних сагледавања књижевних делатности и овога пута долази до изражаја у виду констатације да је, за разлику од Ђуре Јакшића, који је борбу осећао целим својим бићем, Змај своју борбеност исказивао екстазом срца.

У корпус есеја Анице Савић Ребац о српским писцима спада и текст о Милици Стојадиновић Српкињи и њеном *Дневнику* про-

¹¹ Значајно запажање овим поводом изнео је Радослав Ераковић у тексту „Записи последње свештенице Паладе Атине” рекавши да би овај есеј, због изразите ауторкине интенције да пронађе и истакне присуство хеленске црте у стваралаштву Лазе Костића, могао да носи и алтернативни наслов „Хеленизам Лазе Костића” (Радослав Ераковић, *Скице рубних њросјора књижевног наслеђа*, Службени гласник, Београд 2009, 64).

жетом искреном осећајношћу, меланхолијом и љубављу према природи и српству. Сва је прилика да је Аница Савић Ребац овај есеј писала из личних побуда, мотивисана спознајом о сличности сопственог бића са личношћу српске песникиње. Осећајући у стиховима Милице Стојадиновић Српкиње горчину и трагичност живота, ауторка је, пишући о песникињи српског романтизма, заправо писала о сопственом стваралаштву и судбини.¹² Аница Савић Ребац, поред тога, припада кругу најобразованијих жена у српској култури, те отуда и не зачуђује чињеница да је једну своју есејистичку белешку посветила управо песникињи-зачетници књижевног рада жена у српској литерарној традицији.

У есеју пригодног карактера „У спомен Милутина Бојића” Аница Савић Ребац о Бојићевом песничком лику пише одмерено, без инцизивног тона толико својственог освртима на дело овог уметника писаним у периоду српске авангарде.¹³ Она у Бојићевом стварању уочава настојање ка усклађивању представе о животу као страсти и представе о животу као визији, при чему су те тежње песника српске модерне начиниле виртуозом форме. Управо у томе да је сав живот усредсређен на страст и мисао, на само не захтевно уравнотежење концепата *vita activa* и *vita contemplativa* него и аполонијског и дионизијског начела, ауторка уочава одјек старохеленског става да је „живот слadak, мисао тужна; у необузданости ипак хармонија и дисциплина”.¹⁴ Други песник српске модерне о којем Аница Савић Ребац бележи есејистичке редове је Јован Дучић,

¹² Интензивност емоционалног живота, искреност, сензибилност и приврженост природи само су неке особине које повезују стваралаштво ове две значајне женске песничке фигуре. Поводом песникиње српског романтизма Аница Савић Ребац је записала: „Њена је душа била једна целина створена додуше више да осећа него да ствара, мање да утиче својим делима (то би било одвећ индивидуално-човечански), а више сама собом, као што приличи цвету, дрвету или нимфи” (А. Савић Ребац, нав. дело, 154). Стиче се утисак да ова мисао поседује аутореференцијални карактер и да се лако може применити на песничтво Анице Савић Ребац. Поред тога, исти онај умор и осећање раздора између сопственог стваралаштва и живота, осећање нарушавања душевног мира које је обузимало Милицу Стојадиновић Српкињу и резултирало утихнућем њеног душевног жара, као да је, само под другим околностима, наставило да живи у лику Анице Савић Ребац. О томе сведоче њена писма Милану Кашанину, у којима она не само да истиче да је сукоб живота и уметности за њу било питање живота и смрти него и сведочи о угаснућу свог животног елана: „Ви сте већ у мојим зимушњим писањима осетили неки умор... Са свим што има у мени ведрине и снаге ја сам се трудила да одбацам од себе тешка питања живота која ме тако често муче; донекле сам успевала, али сада их поново осећам на души” (*Ковертирана књижевност – лепа њисма српских њисаца*, прир. Радован Поповић, Агора, Зрењанин 2008, 260).

¹³ Видети: Радован Вучковић, *Војвођанска књижевна авангарда*, Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин”, Зрењанин 2006.

¹⁴ А. Савић Ребац, нав. дело, 176.

песник лепоте, космичке еротике и осећања безграничности, што га чини, према ауторкином мишљењу, јединственим у светској литератури. Његово песничко стварање показало је како српска душа није ткана само од херојства и родољубља већ и од лепоте коју је Дучић чудесно и лако успевао да транспонује у било које осећање. Иако је начелно о овим песницима писала афирмативно, Аница Савић Ребац је и те како умела да укаже на њихове стваралачке мањкавости, па тако Бојићу замера сувише смирен ток стиха и доминацију ратних мотива на уштрб уметничке компонентне у песмама, док Дучићу, одвећ декоративном у погледу стила, недостаје непосредности. Ни у ова два текста нису изостала ауторкина запажања компаративне провенијенције: у првом есеју паралела се гради између Бојића и Крлеже, док се у другом у напоредан положај смештају Дучић и Де Ређије.

У другу значајну целину есејистике Анице Савић Ребац, коју чине текстови посвећени немачким писцима, спада есеј „Гетеов хеленизам”, тих „непуних шест страна које спадају међу најпаветније што је код нас писано о Гетеу”.¹⁵ Овај немачки писац је, баш као у српској литератури Лаза Костић, пример не само свесног интегрисања хеленских импулса у књижевно дело него и стварања Хеладе као надвременског идеала, што упућује на њену симболичку вредност. Уколико се пажљивије сагледају сви есеји о српским и немачким писцима, могуће је приметити да је текст „О једној песми Лазе Костића” пандан есеју „Гетеов хеленизам” јер оба у целисти тематизују ствараоце код којих су својства иманентна хеленизму живела интенционално и аутономно. Гетеова дела, која су одавала старогрчке елементе, али и трагове класицистичке традиције, Аница Савић Ребац систематизује у три групе (химне из раног доба, дела из средњег периода и позна дела), пратећи на тај начин генезу хеленског утицаја, од деловања Пиндара, преко потраге за класицистичким обликом до једне зрелије концепције хеленског света. Екстатични елемент у химнама, очишћење сопственом патњом у *Ифиџенији*, алегоријске игре *Пандоре* – само су неки мотиви у којима ауторка запажа најинтензивније присуство црта хеленског ареала у Гетеовом стваралаштву. Ипак, нису сви елементи хеленског космоса присутни у делима овог писца – изостала је, како бележи Аница Савић Ребац, она мистична и трагична Хелада. Гетеова жеља да уравни сопствене унутрашње законе и начела спољашње средине уводи га ипак, фигуративно речено, у друштво поклоника античког идеала склада, у којем у ауторкином

¹⁵ Иван В. Лалић, „Хеленски видици у текстовима Анице Савић Ребац”, *Лейтмотив Мајнице српске*, књ. 399, св. 1, јануар 1967, 79.

есејистичком свету место налазе још Његош, Лаза Костић и Штефан Георге.

У есеју „Штефан Георге” Аница Савић Ребац указује на хармонију духа и поезије, етике и естетике, ероса и логоса, суштине и форме у песниковом стваралаштву, на срећну синтезу аполонијског и дионизијског принципа, али и на складност тона и јединство у самој структури песама. Филигранство језика, звучна прециозност и магијска употреба речи иманентне Георгеовом песничком делу, о којима исцрпно и занесено сведочи Ханс Георг Гадамер¹⁶, подједнако инспиришу и Аницу Савић Ребац која трасира низ фигуративних конструкција помоћу којих дочарава апсолутну, чисту поезију немачког песника: она исијава „тон душе”, „небо звукова”, „усправну музику”, „тон који сам собом очарава тако да се поједини мотиви чине као нешто секундарно у целини његовог дела”.¹⁷ Георгеова жеља за остваривањем божанске силе у појединцу, на коју је највише од свих утицао Ниче ставом о хеленизму као потпори сна о лепшем човеку, такође је одраз хеленског света. Овај немачки песник желео је да до краја развије и упозна своје биће, што евоцира Пиндарово начело *ἰοστήναι онај који јеси*, или чувено гесло на вратима пророчишта у Делфима *σῖοσναι самоῦα себе*. Знатан број хеленских црта у поезији Штефана Георгеа навео је књижевницу на закључак да је „хеленизам свакако Георгеов средишни уметнички доживљај”¹⁸ и да „његова уметност носи један он најчистијих ликова хеленизма у модерној поезији”.¹⁹ Хеленски свет, међутим, чини само један сегмент његовог стваралаштва; немачки писац био је везан за своју домовину, али и наклоњен Оријенту, Дантеу и француској књижевности, особито Малармеу чију је апсолутну музикалност насталу у ослобођености стиха и његових саставних делова од значења настојао да транспонује у немачки језички склоп.

У кругу есеја о немачким писцима као најрелевантнија фигурира есејистичка тријада Анице Савић Ребац о Томасу Ману, њеном пријатељу²⁰ и аутору *Чаробноῦ бреῦа*, који је, уз *Вилхелма*

¹⁶ Видети: Ханс Георг Гадамер, „Песник Штефан Георге”, *Филозофија и ѿезија*, прев. Саша Радојчић, Службени лист СРЈ, Београд 2002.

¹⁷ А. Савић Ребац, нав. дело, 215.

¹⁸ Исто, 217.

¹⁹ Исто.

²⁰ Конгенијалитет особен за однос Анице Савић Ребац и Томаса Мана резултирао је не само надахутим есејистичким тумачењима његовог дела него и њиховом преписком, Аничиним преводима Мановог дела на српски језик и директном књижевном сарадњом. Ман је читао ауторкин есеј „Kallistos”, који је објавила у часопису *Wiener Studien*, највероватније пославши сепарат самом Ману, те је он, инспириран местима у њеном тексту која се баве сплетеношћу појмова светлости, љубави и сазнања, та места уметнички обрадио и инкорпо-

Мајсџера, убрајала у највеће романе немачке књижевности. У есеју „О педесетогодишњици Буденброкових” ауторка сведочи о непредвидивој еволутивној нити Мановог стваралаштва, које је од лирске новеле *Тонио Крејер* прешло пут до интелектуализма *Смрти у Венецији*. Есеј протиче у знаку броја два: Аница Савић Ребац најпре издваја два периода Мановог стварања (први период од *Буденброкових* до *Чаробног брега*, а други од објављивања одломака *Јосифа и његове браће* до романа *Доктор Фаустус*), а потом и два пола Манове уметности: на једном се налази трагични појединац који оличава за модерно доба својствену унутрашњу колизију, антиномију у погледу односа уметности и живота, при чему мрачна атмосфера успева да сугерише паралелизам са огрешењем појединаца, а сломом читавог немачког народа; други пол апострофира ведрину Мановог романа *Јосиф и његова браћа*. За ауторку су управо ведрина и мрак кључне речи за Маново стваралаштво јер указују на светлу и тамну страну његових светоназора, на чињеницу да је „писац као старозаветни творац одвојио светлост од таме”²¹ усмеравајући, природно, светлост на писање о митском времену (*Јосиф и његова браћа*), а мрак на доба настајања *Доктора Фауста* – период Хитлеровог режима.

У наредном тексту „Томас Ман и ”Зачарани брег”” могуће је уочити три целине кроз које Аница Савић Ребац развија мисао о немачком романописцу и његовом *Зачараном брегу*. Прва целина обухвата значајна ауторкина теоријска разматрања о различитим врстама романа при чему наглашавање постојања два типа романа мисли (роман у коме су мисли покретачи личности и роман у коме су личности покретачи мисли) поседује значајну улогу у наредној целини есеја јер управо на тој основи Аница Савић Ребац установљава разлике између два велика романа немачке књижевности, Гетеовог *Вилхелма Мајсџера* и Мановог *Зачараног брега*. Гетеову творевину ауторка је сврстала у први тип романа мисли, где је контекмплација генератор акције, док Манов роман подразумева инверзију првог романескног типа, односно случај у којем су јунаци покретачи мисли. Друга целина есеја отуда протиче у знаку компаративног сагледавања ова два романа образовања, у светлу луцидног ауторкиног откривања различитих тежњи положених у темеље дела ових писаца: тежњи ка сазревању, којом је обележен *Вилхелм Мајсџер*, односно, напору решавања проблема живота и смрти у

рирао у, како то прецизно детектује Томислав Бекић, четврту књигу тетралогije *Јосиф и његова браћа*, још одређеније у трећем делу романа. Видети: Љ. Вулетић, нав. дело; Томислав Бекић, „Аница Савић Ребац и Томас Ман”, *Зборник Мајице српске за књижевност и језик*, XXVII/1, 1979.

²¹ А. Савић Ребац, нав. дело, 230.

Зачараном бреџу. Трећа целина есеја у целости је посвећена самој конституцији Мановог романа, расветљавању како карактерне констелације главног јунака Ханса Касторпа, тако и особина *Зачараноџ бреџа* уопште (начина изграђивања ликова, драматичности теоријских разговора, изостанка прустовске разливености догађаја, карактеристичне Манове ироније итд.).

У есејистичкој белешци „Постанак једног песничког дела” Аница Савић Ребац промишља о питању, увек актуелном и интригантном за читаоце и проучаваоце књижевног стваралаштва, које се односи на жељу за откривањем тајновитих путева твораштва, жељу да се завири у магичне просторе уметникове радионице и досегне тајна стварања врхунских дела. Овај есеј апострофира још једну значајну особеност ауторкиног есејистичког промишљања: њени текстови нису само показатељи импозантне ерудиције, познавања хеленског стваралаштва и успешног трагања за његовим одјецима у нашој и светској литератури, него су подједнако доказ изразито модерног сензибилитета Анице Савић Ребац. Размишљајући о особинама које писац треба да поседује да би уопште био склон самотумачењу, ауторка закључује да се без способности субјективистичке интроспекције и аналитичке нијансе духа, књижевни стваралац вероватно и неће упуштати у коментарисање сопственог дела. Она упоређује Манов распричани коментар *Докџора Фаустџуса* и нешто сажетији Жидов *Дневник Ковача лажноџ новца* увиђајући да је приповедање немачког ствараоца једнако и кад пише своја дела и кад их тумачи – увек смирено, опсежно, епско. Аница Савић Ребац пише и о оној силовитој радозналости која нас нагони не само да читамо књижевне творевине него и да проникнемо у принципе њиховог стварања, те да на својеврстан начин присуствујемо поновном рађању и даљем креирању дела:

Један млад књижевник жалио ми се да није нашао у књизи довољно открића о тајни уметничког стварања; испитивачу недостајаће, на пример, подаци о томе како је дошло да Ман прихвати дуалистички мотив, и шта он мисли о његовим филозофским основама; затим нешто одређеније о односу јунака романа и Ничеа. Међутим, још ниједан песник није задовољио све радозналости; а мало који је рекао, и много хтео да каже, онолико као Ман у овој књизи.²²

Чини се да, ма колико писац објашњавао и тумачио своје дело, онај елемент који даје живот једној књижевној творевини, стварајући од ње истинско ремек-дело, никада неће моћи сасвим

²² А. Савић Ребац, нав дело, 249.

да се објасни нити понови у делу неког другог аутора. Велики писци, какав је Ман несумњиво био, вешти су приповедачи који и када смерају да изнесу аутореференцијалне тврдње, то не чине у целости, па њихова самотумачења носе предзнак истовременог откривања и скривања. У тим координатама, уосталом, значајну поенту нуди знаменита Кишова проза „Прича о мајстору и ученику“: откривање тајне формуле изванредне списатељске делатности ученику (нарочито нечасном) може лако да се окрене против самог писца.

Овај есеј Анице Савић Ребац активира још један значајан аспект – питање романа као жанра, које је уједно највише заокупљало немачког романописца. Ман је, промишљајући о својој романескној творевини, увидео да је традиционалност *Доктора Фаустуса* само привидна јер, иако не подразумева џојсовску радикалност и ексцентричност, роман ипак располаже новином оличеном у употреби пародије и ироније. У својим самотумачењима, а поводом самог уметничког поступка, Ман је највише истицао технику цитирања и технику монтаже, на основу којих ауторка објашњава неодређени однос јунака романа према Ничеу. Леверкинову блискост са Ничеом управо ваља разумевати у контексту амалгамисања стварности и фикције: „Од Ничеа имамо у Фаустусу само догађаје, а не лик; све ничеовско, и еуфорички колапс јунака, није суштина романа; заједничка му је са Ничеом само трагична свест о тежини културне кризе.”²³ Напоследку, колико је Томас Ман био комплексна литерарна појава потврђује и чињеница да Аница Савић Ребац његову фигуру посматра као *mélange* различитих карактеристика других писаца, првенствено Волтера, Стендала, Флобера, Достојевског и Георгеа.

Есеј о Хајнриху фон Клајсту Аница Савић Ребац пише поводом стогодишњице смрти тог „најистакнутијег драматичара међу песницима”²⁴ и најусамљенијег ствараоца чија су дела дуго припадала маргинализованим просторима књижевне делатности. Ауторка не сматра да је самовање само Клајстова литерарна судбина; она запажа да је заправо целокупна немачка књижевност скуп усамљених и неповезаних индивидуа попут Хелдерлина или Ничеа. Поновно откривање овог пре свега драмског писца било је за даље токове књижевности подједнако значајно као и претходно реafirмисање Хелдерлина. Клајстов пут до славе и признања, међутим, био је дуг и тежак јер се немачки писац суочавао како са оштрим критикама на рачун своје недовољне образованости, тако и са

²³ А. Савић Ребац, нав. дело, 252.

²⁴ Исто, 193.

неразумевањем других аутора, Гетеа понајвише.²⁵ Пишући о Клајстовим драмама, ауторка указује на две доминантне стваралачке црте: прва би се односила на оно што Аница Савић Ребац именује „комешајем животних сила”, односно – наглашено присуство дионизијског, демонског и подсвесног који одбијају аполинијски дух инхерентан највише Гетеу²⁶, док би друга стваралачка црта подразумевала присуство хеленске компоненте у Клајстовим делима. Њу ауторка највише региструје у трагедији *Пенѿесилеја*, препуној дионизијске екстазе, затим у *Роберѿу Гискару*, у којем види реализацију суштине античког хора, али и у томе што се Клајст, написавши комедију *Разбијени крчаџ*, повиновао Платоновом захтеву који налаже да велики писац трагедија треба да буде и добар комедиограф. Клајст пак у драмским делима препуним афеката није успео да успостави равнотежу сила, онај за Аницу Савић Ребац тако значајан антички склад који се најбоље остварује управо у хеленским, али и Шекспировим драмским комадима. Ауторка је, као што је поменуто, поседовала ванредни дар за компаративна сагледавања књижевне делатности, што у овом есеју потврђује њена мисао о тематској блискости Клајстове драме *Принц Хабзбурѿки* и Шекспировог дела *Мера за меру*. Премда Аница Савић Ребац сличност ова два дела даље не образлаже, значај њене проницљиво уочене литерарне паралеле, која тек треба да добије посвећено истраживача, тиме се нипошто не умањује. Ауторка не губи из вида ни Клајстове приче које, премда у стилском смислу подсећају на

²⁵ „Гете је одбио његову пометњу осећања, његову склоност ка свирепом, стравичном, која му се чинила патолошком; уочио је понорске дубине те природе, која се, баш као ни Хелдерлин, није умела да уклопи у естетски уобличени ред класичног склада” (Фриц Мартини, *Историја немачке књижевности*, прев. Вера Стојић и Бранимир Живојиновић, Нолит, Београд 1971, 317).

²⁶ За разлику од Анице Савић Ребац, која је Клајста маркирала као пеника афекта чија се најзначајнија драмска особина, заправо слабост, огледа у дионизијском грчу и вртлогу што остаје мимо дејства аполонијског начела, у неспособности дистанцирања од психе афеката, Фриц Мартини у *Историји немачке књижевности* исписује афирмативне редове поводом овог аутора демонстрирајући већи степен разумевања и толеранције спрам истакнутих пишчевих поетичких црта. Иако не доводи у питање присуство сабласног, суманутог и демонског до тачке самоуништења јунака, он им пружа потпору мишљу да они никада нису само идеје или симболи већ израз јединствености и стварности једне књижевне душе чије стваралаштво одише многострукошћу унутрашњих димензија и богатим распоном облика. Са оваквим виђењем сагласни су и редови које Томас Ман пише поводом Хајнриха фон Клајста: „Гете и Шилер су од буре и надирања својих младалачких дела заокренули у племенито, хумано, класично, високо културно, у чисту лепоту. Немачка класика, епоха наше највеће културе, прецветава... Али, рецимо истину: једини је Клајст из чијег дела, одбојног према свеколикој лепој мери – и ја помишљам првенствено на оно којим је претрпео неуспех, на фрагмент *Гвискара* – избијају моћ, драматично исконски потрес, митска језа, свети ужас античке трагедије” (Ф. Мартини, нав. дело, 324).

Стендала, по својој инферналној и језовитој атмосфери гравитирају у већој мери ка прози Едгара Алана Поа и Хофмана.

Било да су посвећена српским или немачким писцима, било да су мотивисана осећањем блискости са одређеним аутором или пак носе пригодну црту, есејистичка промишљања Анице Савић Ребац одликују се изразитом компетентношћу и преданошћу у истраживању, изванредним мисаоним меандрирањима на подручју историје идеја, као и склоношћу ка упоредним сагледавањима књижевних токова и остварења. У својим есејима умела је да подсети на помало запостављене културолошке појаве и филозофско-геолошке концепте који су своје одјеке нашли у српској литератури, првенствено у народној књижевности и стваралаштву П. П. Његоша и Л. Костића. Управо есеји о овим ствараоцима српског романтизма и народној песми „Цар Дуклијан и Крститељ Јован” представљају најпроницљивије и у садржајном погледу најподстицајније радове Анице Савић Ребац о српској књижевности; са идентичном посвећеношћу, акрибичношћу и аналитичком блиставошћу ауторка је писала и о Јохану Волфгангу Гетеу и Томасу Ману.

Есеји Анице Савић Ребац најлаудаторнија су потврда да је књижевница, независно од тога да ли је мислила/писала о српским или немачким литерарним ствараоцима, увек једним делом свог бића била укотвљена у хеленски свет, док је њен други део трагао за честицама тог хеленског космоса расутих по нашој/светској књижевној традицији. Значај ове потраге огледа се у чињеници да управо хеленска црта у делима српских писаца доказује нашу припадност заједници светског духа, укорененост у архајски, медитерански цивилизацијски постамент. У таквом стваралачком подухвату луцидне опчињености идејом о дисперзивном али виталном трајању хеленске компоненте у разнородним књижевним делима, Аница Савић Ребац фигурира као најпреданији, најконсеквентнији и најистакнутији историчар идеја и истраживач литерарних простора.

Мср Виолета Р. Митровић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Докторске студије
viomitrovic@gmail.com